

Ф. ТӨЛТАЙ *Памуккале университетінің PhD докторанты
(Түркия, Денизли қ.), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com***МИНОРЛЫҚ ӘДЕБИЕТ КОНТЕКСТІНДЕ
ПОСТКОЛОНИАЛДЫ ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫН ТАЛДАУ**

Аңдатпа. Мақалада француз философтары Жиль Делез бен Феликс Гуаттаридің әлеуметтік ғылымдар саласына енгізген «минорлық әдебиет» ұғымы және постмодерндік дискурс негізінде отарлық кезеңнен кейінгі қазақ поэзиясының ерекшеліктері мен көріністері зерттелді. Кеңес Одағы тұсында, яғни колонизаторлық менталда отарланған халықтардың әдебиеті әрдайым басқаның әдебиеті болып есептелініп, автордың өзі шеттетілген, «басқа адам» ретінде қабылданып келген-тін. Тәуелсіздік алғаннан кейін де аталған комплекстер әдеби/мәдени/саяси негізде жалғасын тапты. Нәтижесінде әдеби мәтіндердегі автордың типтік образына, шығармасына, шығарма тіліне, стиліне, саяси мазмұнына, ұжымдық дискурсына едәуір деңгейде өзгерістер енді. Бұл мақалада постколониалды қазақ поэзиясындағы осы және өзге де өзгерістер минорлық әдебиет контекстінде қарастырылды. Қазақ ақындарының, соның ішінде Тұрманбай Молдағалиевтің тәуелсіздіктен кейінгі жазған өлеңдері мен Есенғали Раушанов, Бақытжан Қанапиянов, Мейірхан Ақдәулетұлы, Темірхан Медетбек, Бақыт Кенжеев сынды ақындардың шығармаларына тоқталып, тілдің жұртсыздануына және қазақ тілінің креол тілге айналуына, шығармалардың саяси және ұжымдық дискурсқа негізделуіне жіті назар аударылды. Аталған зерттеулердің аясында постколониалды қазақ қоғамындағы отаршылдық пен оның эмансипациялық тенденцияларының психологиялық әсері, саяси-әлеуметтік мәселелері әдеби мәтіндер арқылы бағамдалды.

Кілт сөздер: колониализм, постколониализм, минорлық әдебиет, минор, мажор, қазақ поэзиясы, қазақ ақындары.

F. Toltay*PhD Doctoral Student of Pamukkale University
(Turkey, Denizli), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com***Analysis of Postcolonial Kazakh Poetry in the Context of Minor Literature**

Abstract. In the article, the characteristics and manifestations of post-colonial Kazakh poetry are analysed based on the concept of “minor literature” introduced by French philosophers Gilles Deleuze and Felix Guattari to the field of social sciences and postmodern discourse. During the period of the Soviet Union, that is, in the understanding of colonialism, the literature of the

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Төлтай Ф. Минорлық әдебиет контекстінде постколониалды қазақ поэзиясын талдау // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2024. – №1 (131). – Б. 223–240. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.19>

***Cite us correctly:**

Toltay F. Minorlyq adebiet konteksinde postkolonialdy qazaq poeziasyn taldaу [Analysis of Postcolonial Kazakh Poetry in the Context of Minor Literature] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2024. – №1 (131). – B. 223–240. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.19>

colonised peoples was always considered as someone else's literature, and the author himself was excluded and considered as "another person". Even after independence, these complexes continued on literary/cultural/political basis. As a result, the image of the typical writer in literary texts, works, language, style, political content and collective discourse has undergone significant changes. This article analyses these and other changes in post-colonial Kazakh poetry in the context of minor literature. Focusing on the works of Kazakh poets, including Turmanbay Moldagaliyev's poems written after independence, and poets such as Yesengali Raushanov, Bakhytzhan Kanapiyanov, Meirkhan Akdauletuly, Temirkhan Medetbek, Bakhyt Kenzheev, it draws attention to the de-territorialisation of the language and the transformation of the Kazakh language into a creole language and the political and collective discourse of literary works. Within the framework of these studies, the psychological impact of colonialism and emancipation tendencies in post-colonial Kazakh society and political and social issues were evaluated through literary texts.

Keywords: colonialism, postcolonialism, minor literature, minor, major, Kazakh poetry, Kazakh poets.

Ф. Толтай

*PhD докторант Университета Памуккале
(Турция, г. Денизли), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com*

Анализ постколониальной казахской поэзии в контексте минорной литературы

Аннотация. В статье анализируются особенности и проявления постколониальной казахской поэзии на основе концепции «минорной литературы», введенной французскими философами Жилем Делезом и Феликсом Гваттари в области социальных наук и постмодернистского дискурса. В период существования Советского Союза и в понимании колониализма литература колонизированных народов всегда рассматривалась как чуждая литература, а сам автор отчуждался и рассматривался как «другой человек». Даже после обретения независимости эти комплексы сохранялись на литературной/культурной/политической основе. В результате образ типичного писателя в литературных текстах, произведениях, языке, стиле, политическом содержании и коллективном дискурсе претерпел значительные изменения. В данной статье анализируются эти и другие изменения в постколониальной казахской поэзии в контексте минорной литературы. Статья, сосредоточившись на творчестве казахских поэтов, таких как Турманбай Молдагалиев (включая его стихи, написанные после обретения независимости), Есенгали Раушанов, Бахытжан Кананиянов, Меирхан Акдаулетулы, Темирхан Медетбек, Бахыт Кенжеев, обращает внимание на детерриториализацию языка и превращение казахского языка в креольский язык, а также на политический и коллективный дискурс литературных произведений. В рамках этих исследований через литературные тексты были проанализированы психологическое воздействие колониализма и эмансипационные тенденции в постколониальном казахском обществе, политические и социальные проблемы.

Ключевые слова: колониализм, постколониализм, минорная литература, минор, мажор, казахская поэзия, казахские поэты.

Кіріспе

XX ғасыр адамзат баласының игілігі үшін қызмет еткен барлық құндылықтар мен идеологияларды қайта қолға алуға мәжбүр етті. Қатарынан орын алған екі бірдей Дүниежүзілік соғыс, табиғи апаттар, аштық пен эпидемиялар, атом бомбалары, әлемнің 80 пайызынан астамын өз колониясында ұстаған [1, 12-б.] «Батыс әлемінің құлдырауы» [2], II

Дүниежүзілік соғыстан кейін Еуропа колонияларының тәуелсіздік алулары, анти-империализмнің туын көкке көтерген Кеңес Одағының әлемдік саясатқа ықпалы, кейіннен оның да «егемендікке ұмтылған ұлттардың тізгінін ұстай алмай» [3, 106-б.] жермен-жермен болуы, Орта Азия халықтарының тәуелсіздікке қол жеткізуі әлем тарихындағы идеологияларға, мәдениеттер мен әдебиеттерге «айдың арғы бетінен» қарауға мүмкіндік туғызды. Ғасырлар бойы шеттетілген, отарланған, саяси иерархияға негізделген халықтар ендігі уақытта жаңа құндылықтар мен идеология құруы керек болды. Әйтсе де отаршылдықтың әдеби/мәдени/саяси мұрасы құрылар жаңа құндылықтарға да ықпал етуін тоқтатқан жоқ. Әсіресе мұның айқын көрінісін постколониалды әдеби мәтіндерден көруімізге болады. Себебі әдебиет отаршылдықтың екі жағында тұрған басым өкілдік құралдарын және отаршылдық идеологияларды иемденудің, кері қайтарудың немесе оған қарсы тұрудың маңызды құралы [1, 93-б.]. Ал колонизаторлық менталда отарланған халықтардың әдебиеті әрдайым басқаның әдебиеті болып есептелініп, автордың өзі шеттетілген, «кейіннен қосылған» басқа адам ретінде қабылданып келген-тін. Осы және осы сарындас аспектілер автордың типтік образына, шығармасына, шығарма тіліне, стиліне, саяси мазмұнына, ұжымдық дискурсына назар аударатын минорлық әдебиет ұғымын қалыптасуына себеп болды.

Әлеуметтік ғылымдар саласына минорлық әдебиет ұғымын алғаш рет Жил Делез және Феликс Гуаттари «Кафка: Минорлық әдебиет үшін» [4] еңбегінде енгізгенімен, Фетхи Демир және Харун Арвастың мақаласында минорлық әдебиеттің адамзаттың алғашқы әдеби туындыларынан бастау алатын тарихи негізі бар екенін алға тартады. Яғни, аталған ұғымның жүйелі түрде және нақты анықтамасы болмаса да, тарих бойы әдебиет, өнер, мәдениет және саясат салаларында имманентті түрде өз өмірін жалғастырып келген. Себебі қай заманда болмасын қоғамдар тарихы – мәдени, әлеуметтік, таптық, этникалық, діни және жыныстық жағынан шеттетіліп, шеттетілгендердің тарихы [5, 444-б.]. Қазақ әдебиеті тарихымен қарайтын болсақ, Мағжан Жұмабаевтан Арон Атабекұлына дейінгі көптеген қаламгерлердің өмірі мен олардың шығармаларына жасалған қысымдар, тыйым салулар мен шеттетулер, қуғындаулар да осының айқын дәлелі. Осылайша, анахрониялық қателікке ұрынбай, яғни минорлық әдебиеттің постмодерндік құбылыс екенін ескере отырып, оның алғышарттарын тек қана қазақ жерінде емес, бүкіл Түркістан территориясындағы империалды және кеңестік әдебиет шеңберінде де көре аламыз.

Осы тұрғыдан қарасақ, минорлық әдебиет – мәдени империализмге қарсы және эстетикалық антиколониалды дискурсқа құрылған отарланған елдердің әдеби шығармалары дей аламыз. Бірақ мұндағы «минор» сөзі классикалық мағынадағы секілді «азшылық» ұғымын білдірмейді. Минор болу – сан жағынан көпшілікті құраса да, кімнің көпшілікке жататынын анықтайтын нормалар немесе ережелерден тыс қалу. Яғни, азшылық көп болуы мүмкін. Мысалы, Платонның «Мемлекет» кітабында Афина демократиясындағы көпшіліктің (мажор) ішінде болу үшін ер адам, еркін, ержеткен, дені сау және афиналық болуы шарт [6]. Демек, әйелдер, құлдар, балалар, мүгедектер және шетелдіктер көпшілік қатарына қосыла алмайды. Яғни, сан жағынан шағын ғана топ (ер адамдар, еркін адамдар, ержеткен адамдар, дені сау адамдар, Афинада туып-өскен адамдар) нормалар немесе ережелер жиынтығын белгілейді, сәйкесінше бұл нормалар мен ережелер жиынтығына кірмеген көпшілік (әйелдер, құлдар, балалар, мүгедектер және шетелдіктер) азшылықтың стандарттарын құрайды. Арада қаншама ғасырлар өтсе де, бұл жүйе өзінің сыртқы кейпін өзгерткенімен, ішкі кейпін өзгерткен емес: көпшілік әрдайым санаулы адамдардан ғана тұрады [7]. Біз бұл тұрғыдан, Кеңес өкіметі кезіндегі отарланған ұлт өкілдерін де азшылық ретінде қарастыра аламыз. Тіпті өз отандарында сан жағынан көпшілікті құраса да, олар Мәскеуден басқарылған, нормалар мен ережеге кірмеген минор топ. Яғни, минор көпшілік, көпшілік болса да азшылық деген қорытындыға келеміз және бұл тек колониялық кезеңдегі иерархиямен ғана

шектелмейді. Колониядан шыққаннан кейінгі постколониалды мемлекеттердің саяси/мәдени/әдеби саласында да көрініс тауып келеді. Әсіресе ағылшын, француз, испан, орыс тілдерінің ғасырлар/жылдар бойы үстемдік еткен постколониалды мемлекеттерінде көпшіліктің көпшілік бола тұра азшылық статусында ана тілдерінің мажор тілдің стандарттарына негізделіп креол тілге² айналуы, екінші орынға түсуі, қолданылмауы, қолданыс аясының шектілігі, ұмытылуы осының айқын дәлелі бола алады. Десе де, колониядан шыққан тәуелсіз мемлекеттер әдебиетінде әлі күнге дейін колонизатордың тілінде әдеби шығармалардың жазылуы сол тілдің ықпалында толық қалып кетті дегенді білдірмейді. Ана тілінің дәстүрі, мәдени-тарихи жады отаршыл тілдегі жазу үрдісіне саналы немесе бейсаналы әсер етіп [5, 446-б.], белгілі бір деңгейде мажор тілдің қалып пен қағидасын бұзу арқылы пайда болады. Сәйкесінше, минорлық әдебиет – минор тілдегі әдебиет емес, минордың мажор тілде жасаған әдебиеті [4, 31-б.]. Бірақ постколониалды дискурста минорлық әдебиет тек қана мажор тілде (біздің жағдайда – орыс тілі) жазылған әдебиет деп есептеу қателікке ұрындыруы мүмкін. Себебі авторлардың ана тілде сөйлегеніне не жазғанына қарамастан, оған бөгденің көзімен қарауы, кейіннен үйренілген тіл секілді жатсынуы, экзистенциалды әрі эстетикалық күйін бейнелеу үшін ана тілді жеткіліксіз көруі минорлық әдебиеттің өзіне тән шығарма тілі жоқ екенін білдіреді. Яғни, отарлаушылардың тілдік стандарттарына негізделген отарланған тіл де белгілі бір деңгейде мажор тілдің өнімі. Тиісінше отарланған тілдің шек пен шекарасына шабуыл жасап, саналы және бейсаналы түрде оны деконструкцияға ұшыратуға тырысуы, деспоттық құрылымдарға қарсы минорлық әдебиеттің бір белгісі болып есептелінеді. Осы бір пікірлерге сүйене отырып, минорлық әдебиет қаламгерлердің өз таңдауынан гөрі, мәжбүрліктерінің нәтижесінде қалыптасқан әдебиет [5, 445-б.] дей аламыз. Осылайша, қазақ әдебиетінде минорлық әдебиет – деспотиялық Кеңес үкіметінің «екінші дәрежелі» ұлттарға, діни, этникалық және мәдени топтарға жасаған қысымдарына қарсы бастау алып, постколониалды кезеңде эстетикалық антиколониалды дискурста негізделген интеллектуалды әдебиет ретінде қалыптасқан. Бірақ минорлық әдебиеттің қалыптасуы яки танымы мұнымен шектеліп қалмайды.

Орта Азия халықтарының тәуелсіздік алуымен бірге Қытай, Моңғолия, Түркия, Иран сынды алыс-жақын шетелдерден тарихи отандарына оралған қандастардың және Кеңес Одағының құлауы кезінде «жаңа» мемлекеттер шекарасында қалып кеткен өзге ұлт өкілдерінің мәдениетаралық байланыстары, диаспоралық әдебиеттің пайда болуы, мәдениеттердің ішіанара кіріктірілуі постколониалды дискурста минорлық әдебиеттің тамырын тереңге жаюына бірден бір себепке айналды. Нәтижесінде бөгде елдің территориясындағы өзге ұлт өкілдерінің өзінің отарланған әдеби тілдерінде емес, өзі секілді кешегі мажор тілдің өнімі болып есептелінетін «басқа ұлт тілдерінің» гегемониясындағы өлкелік тілде немесе «басқа ұлт тілінде» (біздің жағдайда – отарланған халықтардың ұлттық тілдері) шығармалар тудыра бастады. Бұл тұрғыда қазақ тілінде яки Қазақстандағы шетел диалектілерінде қалам тербейтін өзге ұлт қаламгерлері назар аудартады. Осылайша, әлеуметтік себептермен қатар, саяси функцияларды атқаратын, ұжымдық дискурстарды қамтитын, тілдің жұртсыздануы³ арқылы жүзеге асатын минорлық әдебиет контекстінде

²Постколониалды теорияда «белгілі бір аймаққа және адамға сәйкес дамитын және бірнеше тілдің қоспасынан тұратын, ана тілімен ортақ дыбыстары болғанымен, дыбыстық ерекшеліктері мен грамматикасы жағынан мүлде ерекше құрылымға ие тілді креол (ағыл. Creole) тіл деп атайды.

³Жұртсыздану (deterritorialisation), бұл Делез бен Гуаттаридің өздері ойлап тапқан сөзі. Француз лұғатында «territoire» сөзі болғанымен, «deterritorialisation» сөзі жоқ сөз. Яғни, екі философ осы арқылы аталған сөзге жаңа мағына үстейді. Бірақ мұндағы «territoire» қазақшаға «өлке», «мекен» мағынасын бермейді. Алайда қазақ зерттеушісі Ә. Қодар «мекенсіздендіру» деп аударады. Мекен, араб тілінен «مكان» (макан) енген кірме сөз. Ал Делез бен Гуаттари Орта Азия халықтарының «жұрт» сөзіне келетін мағынада қолданады (толығырақ түркі тілдеріндегі «жұрт» сөзінің мағынасына қараңыз).

тәуелсіздіктен кейін қалыптасқан диаспоралық және доминант тілде жазылған шығармаларды бағалау олардың аналитикалық/синтетикалық қырын басқаша көрсетуі мүмкін.

Делез бен Гуаттари «Кафка: Минорлық әдебиет үшін» кітабында минорлық әдебиет ұғымын одан әрмен тереңдете түсіп, бұл санаттағы қаламгердің минорлық тілінен бөлек, олардың индивидуалдығын жоққа шығарады. Индивидтің күмәнді субъектілігінен қоғамдық-саяси дискурс жасай отырып, өзі өмір сүріп жатқан дәуірдің бейнесін қолға алуға тырысады [4, 32-б.]. Бұл жердегі «күмәнді субъектілік» сөзіне назар аударуымыз маңызды. Себебі постколониалды эпистемологияда «отарланған субъект, отарлаушының алдында өзінің «автономды» болмыс ұғымы ретінде емес, ол жайлы қалыптасқан дискурстар мен билік қатынастарындағы орны арқылы бар болады» [8, 21-б.]. Яғни, минор қаламгердің субъектілігі, мажорлықтың қалыптастырған трансформация мен қарым-қатынастың синтезін білдіреді. Сәйкесінше постколониалды әдеби туындыларда барлығының саяси сипатта болуы минорлық әдебиеттің тағы бір ерекшелігі ретінде есепке алынады [4, 32-б.]. Яғни, минорлық әдебиет өкілдерінің экзистенциалды күйзелісі имманентті болса да, үнемі әлеуметтік, мәдени, этникалық, идеологиялық немесе діни сілтемелерге байланысты. Ал бұл жеке адамның өзі әртүрлі өлшемдегі саяси және әлеуметтік мәселелердің бірігуі ретінде әрекет ете алатынын білдіреді. Делез бен Гуаттари минорлық әдебиеттегі барлығының саяси сипатта екенін Кафканың Макс Бродқа жазған «Үлкен әдебиеттерде бір сәттік әңгімеге себеп болатын нәрсе – шағын әдебиеттердегі әр адамның өмірі мен өлімі туралы шешім» [4, 32-б.] деген хаттағы үзіндіден де минорлық әдебиеттегі әрбір элементтің саяси сипатқа ие екенін нақтылай түседі.

Делез бен Гуаттаридің пікірінше, минорлық әдебиетте субъектіліктің жоғалуы, бәрінің саяси мазмұнда болуы өз кезегінде ұжымдық дискурсты тудырады. Яғни, бұл санаттағы қаламгер шығармаларын бірдің атынан емес, көптің атынан, дәлірек айтсақ, өзі өмір сүріп жатқан постколониалды қоғамның атынан жазады. Себебі постколониалдық әдебиет, белгілі бір деңгейде отаршылдық кезеңге немесе отаршылдық империяларға [отарланған халықтың берген] жауабы ретінде қарастырылады [9, 77-б.]. Ал минор қаламгер өзі кіретін «минор қоғамның» өкілі қызметін атқарады. Нәтижесінде қаламгердің өзі индивидуалдылық статустан «түсіп», шығармалары саяси мазмұнда және ұжымдық дискурсқа құрылады.

Әрине, минорлық әдебиет тек постколониалды теорияның аясында ғана шектеліп қалмайды. Постмодернизмнің өмірдің барлық дерлік саласында, әсіресе әдебиетте, өнерде, мәдениетте және саясатта үстемдік етіп жатқанын ескерсек, жаһандану, технологиялық даму, мәдениетаралық қарым-қатынастың күшеюі, интернет технологиясының дамуы, білімді, өнер мен әдебиетті әп-сәтте айналымға шығаруы минорлық әдебиеттің өркендейтін тұғырын кеңейтуге мүмкіндік береді [4, 446-б.]. Мұнымен қоса, постмодернизммен жергілікті мәдениеттердің, этникалық және микро құндылықтардың көрнектілігі минорлық әдебиет дискурсын одан әрі нақтылай түседі деген ойдамыз. Десе де минорлық әдебиеттің концептуалды негізі әлі қалыптаспағанын назарға ала отырып, постколониалды дискурсқа негізделген қазақ әдебиеті (әрісі барлық Орта Азиядағы постколониалды әдебиет) шеңберінде минорлық әдебиеттің жалпы сипаттамасын былайша белгілеуге болады:

а) Минорлық әдебиеттің алғышарттары имманентті түрде патшалық Ресей және Кеңес Одағы тұсында пайда болған;

ә) Кеңес Одағының құлауы Орта Азия әдебиетінде минорлық әдебиеттің дамуына ықпал етті;

б) Минорлық әдебиет – отарланған халықтардың мажор және креол тілде жасаған әдебиеті.

в) Алыс-жақын шетелдерден тарихи отандарына оралған қандастар мен Орта Азия мемлекеттерінде диаспоралардың пайда болуы минорлық әдебиеттің қалыптасуына тікелей әсер етті;

г) Минорлық әдебиет – мәдени империализм мен қоғам атынан билікке қарсы ұжымдық дискурсқа құрылған имманентті оппозицияның бір көрінісі;

ғ) Минорлық әдебиет – мажор тілдің шекарасында қалып қоймай, оны жұртсыздандыру арқылы жаңа тілге өзіндік дискурс ашады;

д). Минорлық әдебиеттің өкілі «бір тілде болса да екі тілді» [10, 19-б.].

ж) Минор әдебиет мазмұны мен стилі жағынан революциялық сипатта болады [5, 451-б.].

Осылайша, минорлық әдебиеттегі әрбір дискурс, әрбір тақырып тұлғаны тікелей саясатпен байланыстырып, ұжымдық дискурсқа негізделіп, өзіндік ерекшелікке ие болады. Бұл тұрғыдан алып қарағанда қазақ әдебиеті минорлық контексте постколониализмнің ерекшеліктерін көрсететін әдебиет ретінде назар аудартады. Десе де тәуелсіздіктен кейінгі жазылған әдеби мәтіндердің көп екенін ескере отырып, зерттеуіміз минорлық құрылымда нақты әрі өнімді болуы үшін бірнеше авторлармен шектеуді дұрыс деп шештік. Осылайша, постколониалды қазақ поэзиясының негізінде минорлыққа қатысты индуктивті тұжырымдар алынды. Аталған әдебиеттердің қоғамдық-саяси тақырыптардың қамтылуы айқын мәтіндік шындық ретінде көрсетілді. Сондықтан қазақ поэзиясының минорлық әдебиеттегі үш белгісімен «тілдің жұртсыздануы», «саяси мазмұны», «ұжымдық дискурсы» [4, 34-б.], арқылы бағаланып, әдеби шығармаларда кездесетін постколониализмнің қазақ әдебиеті негізінде ерекше құрылымдары нақтыланады.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Зерттеу жұмысының объектісі ретінде орыс тілді қазақ ақындары Бақытжан Қанапияновтың «Поэзабытый мной с детства язык» [10], Бақыт Кенжеевтің «Такая удивительная высь...» [11] атты өлеңдері мен қазақ тілді қазақ ақындары Тұманбай Молдағалиевтің «Үйретеді кім оған ана тілін» [12], Есенғали Раушановтың «Біздің егемендік хақында екі ауыз сөз» [13], Мейірхан Ақдәулетұлының «Күдік» [14], Темірхан Медетбектің «Біз қандай едік?» [15] сынды шығармалары таңдалынды. Әдеби мәтіндерді постколониалды дискурс тұрғысынан қарастыруымыз үшін Жиль Делез бен Феликс Гуаттаридің бірлесе жазған «Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin» (түрікшеге ауд. Işık Ergüden) [4], Роберт Янг «Postcolonialism: An Historical Introduction» [16], Альберт Мэмми «The Colonizer and the Colonized» [17], Г. Спивак «Madun Konuşabilir Mi?» (түрікшеге ауд. Emre Koyuncu) [18] секілді ғалымдардың еңбектері басшылыққа алынды. Постколониалды қазақ поэзиясына отаршылдық пен оның эмансипациялық тенденцияларының психологиялық әсерін зерттеу мақсатында постструктуралистік, постмодерндік, семантикалық және минорлық көркем әдістер пайдаланылды.

Талдау мен нәтижелер

Бірнеше уақыт бойы белгілі бір идеологияның шеңберінде өмір сүрген «басқаның» әдебиеті, Кеңес Одағы құлаған соң өзіндік субъектіге қол жеткізу жолында аянбай еңбек ету керек болды. Алайда әдебиеті мен кіл мәдениеті шеттетілген қаламгерлер үшін мұндай әрекет оңайға соқпас еді. Оның үстіне жылдар бойы «отарланған», «қаналған», «бұйрық бере алмаған, бұйрық алған субалтерн» [19, 19-б.] позициясында «бой үйрету», олардың тарихи және саяси тәжірибесінің көзге ілінбей қалу қаупі бар-тын. Себебі отаршылдық дискурс стереотиптік дихотомиялар (өркениетті/варвар, жас/кәрі, дамыған/дамымаған және т.б.) арқылы тудыратын гносеологиялық және онтологиялық езгіге қарсы сыни көзқарасты ұсынса да [8, 24-б.], постколониалды стандарттарда ол бәрібір «басқа» болып қалған еді. Альберт Меммидің тілімен айтатын болсақ, отарланған халықтардың алған ең үлкен

соққысы, тарихтың және қоғамның сыртына шығарылуы. Тарихи кезеңдердің ең ауыр жүгін арқалауға мәжбүр болса да, олар ендігі уақытта «ойынның сыртында» қалған болатын [17, 92-б.]. Мұнымен қоса, олар тек «ойынның сыртында» ғана қалып қоймай, «ойында» қалыптасқан комплекстерінің барлығын өздерімен бірге алып кетуге мәжбүр еді. Себебі колониялизм, басқа адамдардың жері мен мүлкін бақылау және жаулап алу [1, 19-б.] болғанымен, отарлаушының нәсілдік-мәдени артықшылығын бірінші орынға шығарып, отарланушының «артта қалған» субъективтілік формалары үнемі «көлеңкеледе қалуын» көздейді. Осылайша, «ойынның сыртында» «артта қалған» субъектілік формаларымен колонизаторлардың қалыптастырып берген эстетикалық және синтетикалық көркемділіктерден бас тарту және барлығын қайтадан құру «шідерлі» қазақ әдебиеті үшін үлкен жұмыс еді. Қанша жерден Кеңес Одағының құрылымдарынан іргесін аулақ салса да, бейсаналы тұрғыда бұл комплекстердің жалғасын тауып жатқанын да жасырмауымыз керек. Себебі постколониализм, бір жағынан, халықаралық әлеуметтік әділеттілікке жетуге ұмтылып, саяси елдерге қарсы тұратын болса, екінші жағынан, өзі қарсы тұрған осы елдерге іштей тәуелді [16, 78-б.] болып келеді.

Міне, осы бір «іштей тәуелділікті» деформациялау арқылы қазақ әдебиеті өз поэзиясын «ағзасыз денеге»⁴ айналдыру керек болды. Бұл үшін ең алдымен колонизаторлық стандарттарда қалыптасқан «өзіне», яғни Homo Sovietikus⁵ концептісіне қарсы әдеби перспективада қызмет ете бастады. Бұл негізде қазақ әдебиетінің қазақ тілді ақындары Есенғали Раушанов, Тыныштықбек Әбдікәкімұлы, Мейірхан Ақдәулетұлы сынды қаламгерлерді атайтын болсақ, орыс тілді қазақ ақындары Бақыт Кенжеев, Бақыт Канапиянов, Орынбай Жанайдаров есімді қаламгерлерді де айта аламыз. Аталған коррифейлерден кейін Ерлан Жүніс, Ақберен Елгезек, Бауыржан Қарағызұлы, Тоқтарәлі Таңжарық сынды қаламгерді қазақ поэзиясында өзіндік субъектілікке ұмтылса, орыс тілді Қанат Омар, Марат Исенов, Ербол Жумагулов және Әйгерім Тәжіні де осы қатарға қоса аламыз.

Жылдар бойы «темір перденің»⁶ артында қалған барлық қазақ ақындарының «ізденіс жолдары әртүрлі болғанымен, ізденетін нәрсе біреу» (Руми) еді. Ал бұл «нәрсеге» бастайтын жолды эстетикалық антиколониалды дискурс арқылы табу мүмкін болатын. Мұндағы эстетикалық антиколониалды дискурс, эстетикалық кеңістікте жалпы колониализмге қарсы дискурстың араласуын білдіреді [20, 34-б.]. Нәтижесінде гибритизациялық мәдениеттің синтезі ретінде діни, мәдени, салт-дәстүрі ықпал еткен қазақ поэзиясында көрініс тапқан колонизатор тілінің қалып пен қағидалары бұзылып, «мажор тілдің ішінен [отарланғандар тарапынан тағы бір] шет тілі құрылады» [21, 19-б.]. Бұл тұрғыда қаламгерлер соц-реализмге негізделген шығармаларды жалғастырмай (жалғастырса да) ол кезеңдегі отбасы, дәстүрлі білім жүйесі, қоғамдық ережелерге қарсы, тіпті ана тілдегі құрылымдарға қарсы, олардың құрылымын бұзу арқылы жаңа дем алуға талпынды. Мысалы, өлеңдерде Кеңестік жүйеге

⁴ Делездің пікірінше, ағзасыз дене (Ә. Қодар аудармасында «мүшесіз дене»), «артикуляцияланбаған, бөлшектенбеген және жұртсыздандырылған, қайта құруға қабілетті дене». Бірақ аталған таным органикалық дене емес, науқас дене және үнемі жойылу мен қалпына келтіру циклінде түзіледі. (толығырақ ақпарат үшін Делез бен Гуаттаридің «Анти-Эдип. Капитализм және шизофрения» кітабын қараңыз)

⁵ Homo soveticus немесе Homo sovieticus (латын тілінен Homo soveticus – «кеңес адамы») кеңес адамының сыншыл және ирониялық атауы. Неологизм латынның homo (тұлға) және латыншаланған «совет» эпитетінен тұрады.

⁶ «Темір перде» термині саяси сипатта Уинстон Черчиллдің 1946 жылы 5 наурызда Фултон (Миссури, АҚШ) қаласындағы Вестминстер колледжінде сөйлеген сөзінде қолданылды. Аталған термин «Суық соғыстың» бастаушысы деген мағынада анықталып, Кеңес Одағын және оның серік мемлекеттерін сипаттау, Батыс елдерімен және Кеңестік бақылауда емес елдермен ашық қарым-қатынастан аулақ болу үшін айтылған болатын. Темір перденің шығыс жағында Кеңес Одағымен байланысты немесе одақтас (біздің жағдайда –отар) елдер болды.

деген қарсылық, пунктуациялардың қалыптан тыс қолдану яки қолданбау, орыс тілінің қалпын бұзу көрініс тапты. Колонизаторлар тарапынан белгіленген ана тілдердің креол тілге айналуы сол тілде жазатын жазушыларға үлкен кедергі келтірулері және сол кедергілермен күресулері үлкен көлемде бейнеленді. Мұнымен қоса, индивидуалдылықтан гөрі саяси-қоғамдық проблемаларға баса назар аударып, дәстүрлі әдебиеттен асып, минорлық әдебиет құруға талпынды. Индивидуалды шығарма болса да, ішінде көпшіліктің даусы шығуы мұның бірден бір дәлелі. Осылайша, «басқаның әдебиет» шекпенінде өз әдебиетіне қарсы тұрды. Себебі өз әдебиетінің бір бөлігі белгілі бір деңгейде мажорлық стандарттарға негізделген әдебиет болатын. Сол үшін де мажор әдебиеттен өзіңді бөлектеу, өз әдебиетіңнен бөлектеу болды. Бұл жерде абай болатын жеріміз, өз әдебиетіңнен бөлектеу дегеніміз оны толықтай жоққа шығару дегенді білдірмейді. Өз әдебиетіңнен бөлек колонизаторлардың идеологиясында жазылған, солардың мәдениетін сіңірген әдебиетті айтып жатырмыз. Бірақ біздің әдебиеттердің көп бөлігі ашық яки жасырын түрде колонизатордан толық құтылды деп айта алмаймыз, тек басқа формада жалғасын тауып жатқанын ескерсек, өз тілінде өзіне қарсы мәтін құру болып есептелінді. Ал мұндағы өз тілі дегеніміз жоғарыда да айтқанымыздай, қазақ тілінің қазаққа жат болып көрінуі. Яғни, тура өз ана тілің болғанымен, ондағы жаттылық сезімі, оған жат көзбен қарау, грамматикалық не мағыналық тұрғыдан өзге тіл секілді көрінуі тап колонизаторлардың жасауға тырысқан саясаты еді. Әліпбилердің бірнеше қайтара өзгеруі мұның айқын дәлелі бола алады. Осылайша, постколониалды дискурста минорлық әдебиеттің көрінісін тек қана қазақ әдебиетінде емес, Түркістан халықтарының тәуелсіздік алғаннан кейінгі көптеген әдеби мәтіндерінен анық көре аламыз.

1. Қазақ поэзиясындағы тілдің жұртсыздануы және креол тіл

Жылдар бойы әуелі Ресей патшалығының, кейіннен «қой терісін жамылған» Кеңес Одағының отарында болу қол астындағы аз ұлттарды тілінен айыруға, үстем тап тілінде жазуға мәжбүр етті. Барлық мәдениет пен модернизацияның ошағы, қайнар көзі орыс тілі болып есептелінді. Жалпы білім беретін мектептер мен білім ордаларында тек орыс тілінде сабақ берілді. Болашақ орыс тілінде деген насихат жүргізілді. Нәтижесінде отар мемлекеттердің бетке ұстар алыптарының көбі орыс тілінде білім алып, орыс мәдениетіне сіңуге тура келді. Бұл үрдіс ұзақ уақытқа созылғаны соншалық, әдебиет классиктерінің басым көпшілігі орыс тілінде, яғни орыс тілінің негізінде жазды. Тіпті ана тіліміздің грамматикасы үстем тап өкілдерінің тілдері негізінде өзгертіліп, алдағы уақытта ана тіліміз де өзімізге жатқа айналды. Креол тіл мен орыс тілін жетік меңгерген қаламгермен белгіленген нормалар мен ережелерді бұзу арқылы әдебиет жасауға көшті. Мұның айқын көрінісі ретінде Олжас Сүлейменов (қазақ), Шыңғыс Айтматов (қырғыз), Тимур Пулатов (өзбек), Максуд Ибрагимбеков (әзірбайжан) сынды туыс қаламгерлерді атауға болады.

Бірақ бұл үрдіс Түркістан елдерінің тәуелсіздік алуына орай мүлде басқа мотивте көрініс тапты. Енді тек объект ретінде қолданылатын орыс тілі ғана қалып, ал субъектілікке ұмтылған мазмұн тілдің шекарасында бейнеленді. Яғни, колонизатордың тілінде «айтуға тыйым салынған» ұлттық/саяси/әлеуметтік/тарихи мәселелер көтеріле бастады. Мұның айқын көрінісі ретінде 1986 жылы 17 желтоқсан күні «Америка дауысы» мен «Азаттық» радиосында оқылған «Поэмабытый мной с детства язык» атты өлең. Авторы – қазақтың көрнекті ақыны Бақытжан Қанапиянов. Ақынның 1986–1988 жылдары әдебиеттен шеттетіліп, қуғынға ұшырауына да осы өлең себеп болған [10]. Тәуелсіз Қазақстан поэзиясындағы кешегі колонизатор тілін жұртсыздандыру арқылы өзіне қатысты барлық парадигмалық соғыста жеңілген отар халықтардың атынан жазылған эстетикалық антиколониалды дискурстың ең көрнекті өлеңдердің бірі де осы. «Поэмабытый мной с детства язык».

«Поэмабытый мной с детства язык»
Поэмабытый мной с детства язык,

«Бала кезден ұмытылған тілім бұл»
Бала кезден ұмытылған тілім бұл.

Пресловутое двуязычие,
При котором теряю свой лик
И приобретаю двуличие.

Я пойму неизвестного мне
Уходящего аборигена,
Но когда я средь ночи во сне
Перед предком склоняю колено,

Сознаю, что не верит он мне,
Как пришельцу из тяжкого плена.
Усмехнётся он в той стороне:
«Ты меня недостойная смена» [16].

Қостілділік тарқамайтын мұным бір.
Өз тілімде әлпетімді жоғалтып,
Екі түрлі кейіпке енем бұлыңғыр.

Болсам-дағы бұл кейіпімнің парқында,
Бөтен өксік кептеледі алқымға.
Түн ішінде түсіме енген бабамның
Тізе бүгіп тұрам ылғи алдында.

Білем, рас, сенбейді енді. Себебі
мені өзіне сатқын сынды көреді.
«Маған лайық ұрпақ болу қолыңнан
келмеді» деп тас төбемнен төнеді. – ауд. Ф. Төлтай

Ақын «Балалық шақта ұмытқан тілі» арқылы «темір перденің» арғы жағында қалған отар халықтардың проблемаларға әлем назарын аударды. Бұл жерде минор қаламгердің мажор тілді жұртсыздандыруы үлкен маңызға ие. Ақын тілді жұртсыздандыру арқылы ғана өзін және өз халқын «ағзасыз денеге» айналдырады. Тек ағзасыз дене ғана Кеңестік стандарттарға негізделген «қармау құрылғысынан» (фр. appareil de capture) аман қалады. Осылайша, ақынның қазақ тілінде емес, орыс тілінде өлең жазуы (әсіресе, осы өлеңнің орыс тілінде әлемдік радиода оқылуы) «отаршылдық процестің жойқын қатігездіктерін «су бетіне» шығарудың ең ұтымды тәсілі» болатын. Осы арқылы ақын қазақ қоғамындағы «дәстүрлі мәдениет, анимизм және ата-баба рухына қайта қарауға жетелейді. Бұл дегеніміз, мажордың қалыптастарып берген шекараларын мажордың тілі арқылы бұзып, оның гегемониясынан құтылу, яғни жұртсыздандуды білдіреді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, өлеңнің орыс тілінде жазылуы автордың экзистенциалды күйінен бөлек, халқының тәуелсіздігі үшін жасалған талпыныс деген қорытынды шығарамыз. Бақытжан Қанапияновтың аталған өлеңі жайлы қазақтың тағы бір орыс тілді ақыны Бақыт Кенжеев: «Қазақ екенінді тілмен дәлелдеу аз. Рухың, санаң қазақ болуы керек. Бұл қанмен беріледі. Түс көріп жатқанда қаның қазақ екенінді еске салып тұрады. (...) Бақытжан орыс тілінде жазғанмен, қазақтың иісі шығып тұрады. Ол – нағыз қазақ. Мен ана тілім – қазақ тілін білмеймін. Бұл менің жанымды жаралайтын драмам, трагедиям. Бірақ тамырыммен байланысымды үзген емеспін», – дейді [10].

Минорлық әдебиеттегі тілдің жұртсыздануы мажор тілдің қалыптастырған қалып пен қиғадаларын бұзуға талпынған эмиграциядағы тағы бір қазақ ақыны – Бақыт Кенжеев. Б. Қанапияновтың жоғарыдағы өлеңі Кеңес үкіметінің өз тілін өзіне қарсы «қару ретінде» қолданып, антиколониалды дискурса жол ашса, Бақыт Кенжеев өзіндік субъектілікті колонизатордың тілінде жазады. Кешегі «интернационализм ұлттық және колонизаторлық отарлықты аяқтайды [16, 161-б.] деп сенген Кеңестік идеологияның динамикасын ескеретін болсақ, Бақыт Кенжеевтің шығармаларынан далалық болмыстың бейнеленуі минорлық әдебиеттің бір көрінісі деп білеміз. Себебі минорлықтан үлкен, одан мықты революция жоқ [4, 46-б.].

Такая удивительная высь,
что хочется вздохнуть: остановись,
мгновенье, ненаглядно, непослушно...
Но охлаждает горло сладкий страх,
и странный ястреб, с горлицей в когтях
проносится вдоль пропасти воздушной,

и набухают в небе облака,
подобно хлебу в чашке молока,
и достигают горы, цепеня.

Таңғажайып биік жер
Тыныс алғысы келсе әуелі сүйіп кел:
Бірер сәтке дамыл тауып көр енді,
Бірақ сенің үрей билеп денеңді,
Алыстан бір қыран ұшып келгендей,
Аңызға тән оқиғаға енгендей,

Сетінейді бұлттар-дағы жыларман
Наңдай болып ыстық сүтке шыланған,
Тізбектеліп таулар тауға ұласып,

пускай не звезд, но гиблой пленки той,
что делит мир на полный и пустой.
Молчит земля, как мертвые под нею [11].

Көкті тесіп жібереді құлазып,
Дүние екіге бөлінсе де, мүрдедей
Бәрін қарап жер жатады үндемей.

– ауд. Ф. Төлтай

Бақытжан Қанапиянов қаламдасы Бақыт Кенжеевтің шығармаларындағы қазақы болмыс жайлы «Егер молекулалық деңгейде, яғни тұтас өлеңі емес, жекелеген жолдарын алып қарасақ, оларда қазақылық сарын бар. Мысалы, өлеңдерінен аты аталмаса да, Қазақстанның ландшафтын немесе түркі-қазақ сарындарын тануға болады» деп пікір білдірген [22] болатын. Жоғарыдағы өлеңді осы бір пікірге сүйене отырып, қайта оқитын болсақ, басқаша көрініске тап боламыз. Бақыт Кенжеев бір сұхбатында «Өзіңіз қазақ тілін түсінбейтініңіз үшін өкінесіз бе?» деген сұраққа «Әрине. Өкінгенде қандай! «Болды», «Жаман бала» (күліп) деген сияқты кішкене кезімнен есімде қалған сөздер бар» [23] деп жауап берген еді. Ендігі автордың тілдік бейнесінде «жаман баланың» «сүтке нан батырып отырып, аспандағы бұлттардың да дәл солай көрінуі» заңды құбылыс.

И, недоверчив, шурится на свет
безвестный путник, зная – места нет
в степях ни чудотворцу-иудею,
ни эллину с монеткою во рту.
А горы открывают наготу,
мыча, крича, собою не владея,

как будто дух серебряной руды
нацелил в них кровавые следы,
как будто ртуть из скального провала
готова литься, литься без конца,
пока невеста с темного лица
на улице не снимет покрывала.

Горел костер, и я в нем пальцы грел,
и в небеса безлюдные смотрел,
и несся в них, и всхлипывал на взлете
сквозь облака, сквозь невозвратный зной,
листая книгу горечи степной
в косноязычном русском переплете [11].

Сенбесе де күннен белгі көрем деп
Қарар көкке. Бірақ мұнда мекен жоқ.
Жәдігер бір еврейге сайраған
Эллинге де көзі ақшаға тоймаған
Таулар кенет бас көтеріп мұнардай,
Ақырады өздеріне ие бола алмай.

Күміс кеннің әруағындай құдды бір,
Тұяғымен жер тесердей бұл дүбір.
Жар басына көтерілген сайын нұр,
еш ойланбай төгілуге дайын тұр.
сыртта ұрлана көз салатын пенде кей
келіншектің жүзін жапқан пердедей.

Алаулаған отқа ысытып қолымды,
Аспан жақтан іздейтіндей жоғымды.
Көкке ұшып бара жатып мұңайдым,
Ақ бұлттардың арасында жылаймын.
Даланы оқып кітап болып басылған,
Мұқабасы орыс тілде жазылған.

– ауд. Ф. Төлтай.

«Бағытсыз жолаушының» қоршаған ортасын «түркі-қазақ сарында» суреттеп, шығарма соңында «листая книгу горечи степной в косноязычном русском переплете» деп аяқталуы минорлық қаламгердің тілді жұртсыздандырып, самиян даланың орыс тілді мұқабада болғанын бейнелейді. Әрине, автор бұл әрекеттерді саналы түрде жасамауы немесе шығармаларында арнайы «жоғалған ұлттық болмыс» жайлы жазбауы мүмкін. Бұл жайлы 2016 жылы Forbes журналына берген сұхбатта «Ни разу не писал про домбру, тем не менее знающие люди говорят, что мои стихи не совсем русские. Мой первый родной язык был казахский, как ни странно это теперь. То есть на русский я все равно смотрю чуть-чуть отстраненно. Мне указывают, что в моих стихах для русского человека слишком много мотивов степи, кочевничества. Это какие-то очень тонкие механизмы, через которые предки влияют на мое мировосприятие»⁷ деп айтады [20].

⁷ «Мен ешқашан домбыра туралы жазған емеспін, соған қарамастан білімді адамдар менің өлеңдерім толығымен орысша емес дейді. Қазір біртүрлі көрінгенмен, менің алғашқы ана тілім қазақ тілі еді. Яғни, мен әлі күнге дейін орыс тіліне сәл алшақ қараймын. Олар маған орыс адамға арналған өлеңдерімде далалық, көшпенділік мотивтері тым көп екенін көрсетеді. Бұл ата-бабалардың менің дүниетанымыма әсер ететін өте нәзік тетіктері деп білемін.

Түркістан топырағында үстемдік еткен коммунизм, жалғыз қазақ халқын емес, құрамындағы барлық халықтарды «бөлетін» ұлтшылдықты жоюды мақсат тұтты. Өз тілдерінде айтатын болсақ, коммунистердің міндеті – «әртүрлі елдер пролетариатының ұлттық күрестерінде ұлтына қарамастан бүкіл пролетариаттың ортақ мүдделерін» [25, 61-б.] көрсету және бірінші орынға шығару болды және осы мақсатта жылдар бойы қызмет етті. Орыс тілінің интернационал тіл болуының бірден бір себебі де осы еді. Бақытжан Қанапиянов пен Бақыт Кенжеевтің шығармаларындағы эстетикалық антиколониалды дискурс мажор тілдің шекараларын бұзып, тіл ішінен тіл жасауы ерекше назар аудартады. Осы тұрғыдан алып қарағанда, мажор тілдің ықпалында қалған кез-келген ұлттық тілді әдеби шығармаларда немесе күнделікті тіршілікте өзінің болмысына қарай «жұртсыздандыруы» заңды құбылыс. Делез бен Гуаттари тілдің жұртсыздандыруына байланысты Кафка шығармашылығын назарға ала отырып, «жазбаудың мүмкін еместігі, неміс тілінде жазудың мүмкін еместігі, басқаша жазудың мүмкін еместігіне» [4, 31-б.] тоқталады. «Жазбаудың мүмкін еместігін» қай жағдайда да әдебиетке ұлттық сананың енуімен түсіндіреді. Ал «неміс тілінен басқа тілде жазудың мүмкін еместігі Прага еврейлері үшін бастапқыдағы чех жұрттылығымен арасынан жойылмайтын қашықтық сезімімен байланыстырады. Неміс тілінде жазудың мүмкін еместігі – кітап тілінде сөйлейтін отарлаушы азшылықтың, яғни неміс халқының жұртсыздандыруы» деп түсіндіреді. Десе де, еврейлер осы бір азшылықтың бір бөлігі, бір бөлігі бола тұра бейне бір «неміс баласын бесіктен ұрлап кеткен сығандар» секілді азшылықтан қуылғандар [4, 31-б.] деп бейнелейді Делез бен Гуаттари. Осы негізде Қазақстан орысшасы да минорлық құрылымдарда жұртсыздандырылған тіл болып есептелінбек.

Эстетикалық антиколониалды дискурста негізделген мажор тілдегі минорлық қазақ әдебиетінің қаламгерлеріне доминант тілдің шекарасын бұзып, «пана іздеген иттей, ұя салған тышқандай жазу» [4, 34-б.] қаншалықты ауыр болатын болса, қаламгердің «өз тілінің ішінде бөгде адам» [4, 46-б.] секілді жазуы да дәл сондай деңгейде ауыр. Кеңес Одағының құлауымен Түркістан елдері тәуелсіздік алса да, тамыры тереңге жайылған отаршылдық өз ықпалын бүгінге дейін жалғастырып келеді. Нәтижесінде постколониалды әдебиеттерде «қожа-жазушы» мен «құл-оқырман» ұғымы қалыптасты [20, 42–43-бб.]. Яғни, колониалды жарақаттар арқылы орыс әдебиеті «қожа-автор» статусына көтерілсе, қазақ әдебиеті басқа әдебиеттер секілді «құл-оқырман» позициясына шегінуге тура келді. Ең өкініштісі, бұл пікір қазақ әдебиетінің бүгінгі менталды және сентименталды «оқырмандарына» да қатысты. Гнесологиялық және онтологиялық білімнің барлығын орыс тілінен сіңірген «оқырмандардың» (қазақ авторлары да белгілі бір деңгейде «оқырман» статусында) ұлттық тілді «екінші дәрежелі» тіл ретінде көру, колонизатордың тіліне бағынышты қылу, қолданыс аясын шектеу, ұмыту сынды әрекеттер мұның айқын дәлелі [26, 11-б.] деп есептей аламыз. Отарланған халықтардың қанына дейін сіңіп кеткен колонизатор тілі мен сол колонизатор тарапынан өз тілін өзіне жат қылдырып, креол тілге айналдырылған ұлт тілдері ендігі уақытта тәуелсіз қазақ әдебиетінде күнтізбеден түспейтін тақырыпқа айналды. Яғни, тіл мәселелері, оны өзге тілдерден тазалау, қайта құрылымдау сынды пікірлер антиколониалды дискурста өзге отарланған әдебиеттер секілді минорлық қазақ поэзиясында да көрініс таба бастады. Соның бірі қазақ ақыны Тұманбай Молдағалиевтің креол тілдің қоғамның болашағы мен болмысы үшін келтіретін кедергілері жайлы өзекті тақырыпты көтерген «Үйретеді кім оған ана тілін» атты өлеңі.

... Үйретеді кім оған ана тілін?

Сол емес пе күні-түні қарайтының?

Бақытына өміріңнің балайтының.

Інім, өзің сөйлейсің, басқа тілде,

Үйретеді кім оған Абай тілін?

Ол да өзіңдей дегбірсіз күтті әр күнін,

Ер жеткен соң өмірдің құптар құнын.
Басқа тілде сөйлейсің, інім, өзің,
Үйретеді кім оған Мұхтар тілін?
Үйретеді кім оған қазақ тілін?
Еркін құстай елім де азат бүгін.
Жаманбыз ба сонша біз, ойлашы өзің,
Шылауында кетердей боз аттының.
Саған айтам қазақтың қара көзі,
Басталды ғой заманның жаңа кезі [12].

Шығармадан «заманның жаңа кезеңі» басталса да, «бір халықты екінші халыққа бағындыруды көздейтін үстемдік тәжірибесінің» [27, 121-б.] отарланған елдердің тілдерінен бастап, мәдениеттеріне дейін көптеген факторларға әсер етуі жалғасып келе жатқанын көруге болады. Бұл құбылысты постколониалды терминологиядағы «автоколониализм» ұғымымен түсіндіруге мүмкіндігіміз бар. Автоколониализм, «жәбірленуші өзінің виктимизациясына белсенді қатысатын ең жоғары сатыдағы қысым» [20, 20-б.]. Яғни, автоколониализм отарланған ұлттардың тәуелсіздік алғаннан кейін де олардың экономикалық, мәдени және әлеуметтік тұрғыдан өзіндік субъектілікке шығуын қиындатады. Себебі автоколониализм ендігі уақытта колониализм болмаған күннің өзінде де жалғасын таба бермек. Нәтижесінде минор қаламгерлердің шығармаларында «жатжұрттық пен жергіліктің екіге бөлінген қатынасы» [9, 47-б.] тереңдей түсіп, тәуелсіздік алған күннің өзінде де жатжұрттық адамдар өзін шетелдік деп санаудан гөрі отарланған елдің азаматымын деп есептеуді жалғастырса, жергілікті адамдар өз елінде жатжұрттық адам позициясында қалады. Бұл жағдайда минорлық әдебиет өкілдері доминант және креол тілдің шекарасында қалып қоймай, шекараны барынша ығыстыру арқылы деспотизмді жоюға тырысады. Делез бен Гуаттари өз тілінде сөйлей алмайтын және мажор тілде сөйлеуге мәжбүр «оқырмандардың» проблемалары минорлық әдебиетті де толғандыратынын [4, 36-б.] айтады. Осы пікірлердің аясында Т. Молдағалиевтің «Абай мен Мұхтардың тілін үйренуге» үндеуі «шекарада жасалған әдебиеттің» постколониалды субъектілікке ұмтылу деп бағалай аламыз. Осы арқылы антиколониалды дискурста негізделген минорлық әдебиет өкілдерінің тілді жұртсыздандыру арқылы мағынаны қайта жұрттандыруымен теңестіреді [4, 37-б.]. Бұл жағдайда мағынаның мүшесі болудан қалып, мағынаның құралына айналған жұртсызданған шығарма тілі авторды тұлғасыздандырып, индивидуалдылықтан гөрі саяси мазмұнды ұжымдық дискурста жол ашады.

2. Қазақ поэзиясындағы саяси мазмұн және ұжымдық дискурс

Делез бен Гуаттари «Кафка: Минорлық әдебиет үшін» кітабында минорлық әдебиеттің екінші және үшінші ерекшелігі ретінде шығармалардағы саяси мазмұн мен ұжымдық дискурсты атайды. Яғни, «үлкен» әдебиеттерде индивидуалды мәселелер (отбасы, неке және т.б.) алдыңғы орынға шығып, ол мәселелермен біріктірілуге бейім әлеуметтік және қоршаған орта екінші орында қолданылады. Минор әдебиетте болса барлығы басқаша. Оның алақандай ғана кеңістігі әрбір жеке мәселенің саясатпен тікелей байланысты болуын қамтамасыз етеді [4, 32-б.]. Нәтижесінде автордың жекелей айтқан немесе жазған әрбір мәтіні ұжымдық әрекетті қалыптастырып, ұжым ішіндегі өзге де адамдардың бұл пікірмен келісіп-келіспесе де саяси сипатта көрініс табады. Осы жерде минорлық әдебиеттің тағы бір ерекшелігі ұжымдық дискурс процеске енеді. Ұжымдық немесе ұлттық сана «көбінесе пассивті және сыртқы өмірде үнемі ыдырау процесінде» болғандықтан, революциялық айтылудың қызметі мен рөлін қабылдайтын да әдебиет [4, 33-б.] болып есептеледі. Осылайша, минор қаламгерлер қоғамдық құрылымдардың субъектісі ретінде де, білім өндіру процесінің объектісі ретінде де, «державалық» саясаттың орталықтандырылған тәртіптік шеңберінде екінші орынға орналастырылған немесе тіпті еленбеген [8, 35–36-бб.] отарланған

халықтардың «жоғын жоқтап, мұнын мұндайтын» өкілі, халық адамы қызметін атқаруға тиісті болады.

Қазақ әдебиетінің негізі автордың субъектілігіне қарағанда, объективті «халық ауыз әдебиеті» түрімен қалыптасқанын және уақыт өте келе қаламгерлердің халық атынан сөйлеуге құқылы статуста болғанын ескерсек, минорлық ұғымның саяси мазмұнды, ұжымдық дискурсқа құрылуы постколониалды қазақ әдебиеті үшін жат емес. Постколониалды қазақ поэзиясында тұтас бір халықтың келбетіне айналған қаламгердің ішінде Есенғали Раушановтың есімін ерекше атауға болады. Ақынның «Біздің егемендік хақында екі ауыз сөз» атты шығармасы колониалды режимнің және оның сан-алуан тәжірибелерінің әр түрлі пішін мен өлшемде әлі күнге дейін жалғасып келе жатқанын айтады.

Жоқтық деген немене – барлық делік,
Бақыт деген дүние ме – алдық бөліп.
Дүниедегі ең ұлы көрініс не?
Ол шідерін үзген ат қарғып келіп.

Мен қайрылдым, сен-дағы бұрылшы, інім,
Қалай не деп ұғамыз мұның сырын.
Аяғыма қараймын – шідерім жоқ,
Неге қақсай береді жіліншігім? [13].

Ақын постколониалды қоғамдағы саяси-әлеуметтік мәселелерді оқырманға «шідерін үзген жылды» символдық бейнесінде ұсынады. Яғни, ұжымдық дискурсқа (жылқы жануарын қазақ халқымен теңестіре отырып) құрылған минорлық мәтін «колониалдық жағдайда институционалдық немесе валидация механизмдерден мақрұм қалған субалтерн» [18, 59-б.] қоғамның проблемаға айналған процесін суреттейді. Бостандығы мен материалды ресурстары ғана емес, тарих пен саясаттың субъектілері болу құқықтары да тартып алынған халықтың постколониалды кезеңде де мәдени/саяси теңсіздіктерге қарсы дәл сол тарихи жүкті көтеруге мәжбүр қылғанын «шідерсіз жіліншігінің қақсай беруімен» бейнелейді ақын. Осылайша, колониалды/постколониалды дискурстың тек қана идеялық/саяси аспектіге ие емес, сонымен қатар қарастырылған тақырыптар тұрғысынан мәдениет/нәсіл/экономика/география сияқты салаларды қамтылған мәтіндер аясында анық байқауға болады. Мұнымен қоса, кешегі Ресей империясының «әзірейілі» бола тұра мирасқоры, отаршылдыққа қарсы және отаршыл Кеңес үкіметінің [16, 168-б.] құрамындағы өзіне қатысты парадигмалық соғыстың барлығында өзі қатыспай жеңіліске ұшыраған, отарланған халықтың отарлаушының іс-әрекетіне, көзқарасына, тіліне және мәдениетіне еліктей бастауы [28, 129-б.] және соңында түпнұсқаға ұқсас мимикрияның пайда болуы постколониалды қоғамның ең даулы мәселелерінің бірі екенін де ескергеніміз жөн. Бұл тұрғыдан алып қарағанда, Есенғали Раушанов шығармаларының контекстінде мәдени гибридизацияға ұшыраған қоғамның мимикриялық⁸ бейнесі және одан арылуға деген талпынысы суреттеледі. Дәл осындай тенденцияда қазақ ақыны Мейірхан Ақдәулетұлының «Күдік» атты өлеңін де қарастыруға болады.

Бекер...
бекер тістенгем -
текті арманда іште өлген!»
Өлер болдым өңімде

⁸ Мимикрия – жыртқыштардан аман қалу және өз тегін жалғастыру үшін басқа түрге өзгеруі немесе екі түрдің де бір-біріне ұқсауы. Өзгерістер тірі заттардың мінез-құлқында, дауысында, иісінде және одан да маңыздысы сыртқы көрінісінде болуы мүмкін. Постколониалды теорияда мимикрия – саналы немесе бейсаналы тұрғыда отаршыл ұлтқа еліктеп, олардың мәдениетін бойына сіңірген отарланған топ.

көріп жүрген түстерден.

Сансыратып,

санаға сұқты,

сұм ой темір біз:

Абылайдың түсіндей

кетті ұсақтап кейінгі із... [14]

Өлеңге объект ретінде қолданылған – Абылай ханның түсі. «Жолбарыстай ұлттың соңында тышқан болып ақырына жеткенін» [14] постколониалды дискурста оқитын болсақ, отарланған халықтың мәдени құндылықтармен бірге бірегейліктің те эрозияға ұшырағанын баяндайды. Себебі мәдениет пен бірегейлік сабақтастықты қамтамасыз етеді. Отарлаушы ел мен отарланған елдің мәдени кездесулерде мәдени болмысынан айырылуы әлеуметтік контексте отаршылдықтың маңызды салдары болып есептелінеді [9, 38-б.]. Ақынның өзі «Әдебиет порталына» берген сұхбатында «біздің мәдениетіміз – жеңілген мәдениет. Құрып кеткен емес, бірақ жеңілген мәдениет» [29] деу арқылы ұзақ жылдар бойы отарланған халықтың еңбегі ғана қаналмағанын, сонымен қоса мәдени бостандықтары қырғынға ұшыраған қоғамды сипаттайды. Әдебиет сыншысы Амангелді Кеңшілікұлының аталған өлеңге байланысты «Мейірхан Ақдәулетұлының «Күдік» атты осы бір өлеңінде жұрттың көбісі булығып айта алмай, іштен тынып жүрген бүгінгі күннің ащы шындығы жатыр. Ақын лирикалық шығармасында арманы да, мұрат-мақсаты да ұсақталып кеткен, құмға сіңген судай жоғалып бара жатқан сәбидей аңғал ұлтының аянышты тағдырына налып, Абайдың мұңын кешеді» [14] деп жазуының астарында осы мән жатыр. Қазақ жұртына жылдар бойы үстемдік еткен доминант мәдениетке еліктеп, отаршылдар жеткен күшке қол жеткіземіз деп үміттенген [28,140-б.] отарланған халықтың постколониалды қоғамдағы әлеуметтік құрылымның проблемалары мен бүлінуінің көріністері мұнымен тоқтап қалмайды. Яғни, ұзақ уақыт бойы шеттетілген, гегемониялық күштің әсерінен саналы не бейсаналы тұрғыда мимикрияға тап болған халық белгілі бір деңгейде колониалды қысымнан құтылмақ емес. Тіпті [тәуелсіздіктен кейін де] маргиналды тұтқындар сияқты жабық кеңістікте болмағанына қарамастан, өз елінде де қысым астында өмір сүреді [9, 52-б.]. Өз кезегінде постколониалды қоғамдағы психологиялық колониалды қысым, отарланған халықтарды өзіндік субъектілігінен алыстатып, өздерін тек колониализмнің объектісі ретінде көруге мәжбүрлейді. Мұны қазақ ақыны Темірхан Медетбектің «Біз қандай едік?» атты шығармасы нақтылай түседі.

...Күн жағы

Күміс дінгекті,

Ай жағы

Алтын дінгекті

Ордада отырған;

Сол жақтан келгенді

Жапырған;

Оң жақтан келгенді

-Опырған;

Желдей аңқылдап,

Сұңқардай саңқылдап сөйлейтін,

Даладай кең,

Таудай биік халық едік.

Алып едік!

Сол елді

Алқымынан сыға-сыға

Шымшық торғайдай

Шиқылдап сөйлейтін
Төменшік етті.
Төбесінен ұра-ұра
Таудай денесін шөктіріп
Төбешік етті [15].

Осылайша, постколониалды әдеби мәтіндерде де психологиялық тұрғыда объектіленген, яғни әлі күнге дейін отарлаушының өндіріс құралы позициясында өмір сүруге мәжбүрленген «басқалардың» гнесологиясы мен онтологиясы маңызды мәселе ретінде көтеріледі [9, 54-б.]. Яғни, жергілікті халықты өз туған жеріне жат қылып, белгілі бір мағынада индивидті объективтендіру постколониалды контексте колониализмнің әлі күнге дейін жалғасып келе жатқан реификациясы⁹ деп қарастыруға болады. Осы пікірлерді басшылыққа ала отырып, Т. Медетбектің шығармасында «арымас аттар мінігін, тозбас тондар киетін алып халықтың» «шиқылдап сөйлейтін төменшікке» айналуы отаршылдық пен оның эмансипациялық тенденцияларының психологиялық әсерін көрсетеді деп бағалауға болады. Нәтижесінде Спивактың тілімен айтатын болсақ, азаматтық құрылымдарға қол жеткізе алмаған субалтерн [19, 19-б.] қоғам бұйрық беруге емес, бұйрық алуға, дәлірек XX ғасырдағы алғаш анти-империалистік саясатты ұстанған [16, 135-б.] Кеңес үкіметінің орталықтандырылған тәртіптік шеңберінде орталықтан тыс қалған халықтардың постколониалды кезеңде де минорлық контексте «бұйрық берушіден» немесе «билік етушіден» құтыла алмағанын көруге болады.

Қорытынды

Көктүріктік, санскриттік, конфуциандық, шығыс христиандық, парсы және арабтық, пантүркілік мәдениет шеңберінде қалыптасқан қазақ поэзиясының императорлық және кеңестік колониализмнің көлеңкесінде қалуы, әлеуметтік және саяси қысымдардың нәтижесінде өзіндік субъектілігін жоғалтуы минорлық қазақ әдебиетінің дискурсына жол ашты. Қостілділік, көпмәдениеттілік, мажор (орыс) тіл мен оның негізінде қалыптасқан креол тілділік, этникалық және мәдени гибридтілік постколониалды қазақ поэзиясына едеуір дәрежеде өз ықпалын тигізді. Тәуелсіздіктің келуімен мажор тілде қалам тербейтін минор авторларды ұлттық әдебиеттің немесе мажор әдебиетінің өкілі деп санау тенденциясы қалыптасты. Әрине, мұндағы бар мәселе орыс тілі мен отар тілдердің (біздің жағдайда – қазақ тілі) бір-бірімен тығыз байланысы немесе орыс тілінің доминанттығында емес еді. Барлық мәселе, минор авторлардың философиялық-эстетикалық көзқарастарының ұлттық және мажор мәдениетінің синтезінде жатты. Десе де оларды орыс тілінде жазғаны үшін орыс әдебиетіне қосу немесе ұлт тілінде жазбағаны үшін ұлттық әдебиеттен шеттету, Делез бен Гуаттаридің еңбегіндегі Кафканың сөзімен айтатын болсақ, «бесіктен сәбиді ұрлап, жіп үстінде би билеумен» тең күй болатын. Бірақ аталған категориядағы авторларды анти/постколониалды дискурста минорлық әдебиеттің шеңберінде қарастыруға мүмкіндік туды. Себебі минорлық әдебиет, минор тілде емес, мажор тілдің шекарасында туған әдебиет болатын. Осылайша, Б. Кенжеев, Б. Қанапиянов сынды қаламгерлердің отарлық идеологияға негізделген орыс тілін жұртсыздандырып, антиколониалды дискурста «тіл ішінде тіл» жасағанына куә болдық. Мұнан бөлек, колонизатордың тілі шеңберінде қалыптасқан ұлт тілдерін креолизациядан тазалау, қайта құрылымдау сынды процестердің қазақ минорлық поэзиясындағы көрінісіне назар аударуға тырыстық. Т. Молдағалиевтің өлеңін басшылыққа ала отырып, мажор және креол тілдің шекарасында қалып қоймай, шекараны барынша

⁹ Реификация, әлеуметтану ғылымында идеялар мен ұғымдарға материалдық заттар сияқты қарау деп түсіндіріледі. Постколониалды теорияға Эме Сезердің «отарлау-реификациялау», яғни отарланған халықты материалды зат ретінде көру сөзімен енген. (толығырақ ақпарат үшін Эме Сезер «Discourse on colonialism» еңбегін қараңыз)

ығыстыру арқылы қазақ поэзиясындағы автоколониализмді жоюға тырысқан процестер мен прогрестерді бағамдадық. Минорлық әдебиет өкілдерінің тілді жұртсыздандыру арқылы мағынаны қайта жұрттандыруымен шығармадағы индивидуалдықтан гөрі саяси мазмұн мен ұжымдық дискурстың алдыңғы орынға шыққанын анықтадық. Постколониалды қоғамдағы саяси-әлеуметтік мәселелерді, ондағы психологиялық колониалды қысымның отарланған халықтарды өзіндік субъектілігінен алыстатып, әлі күнге дейін колониализмнің объектісі ретінде есептелінетінін Е. Раушанов, М. Ақдәулетұлы, Т. Медетбек шығармалары арқылы зерттедік. Нәтижесінде «державалық» саясаттың орталықтандырылған тәртіптік шеңберінде екінші орынға орналастырылған немесе тіпті еленбеген топтағы отаршылдық пен оның эмансипациялық тенденцияларының психологиялық әсерін бағамдадық.

Бұл мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландырған АР13067896 «Орта Азия әдебиеті: постотаршылдық эстетика және әдеби байланыстар» жобасы аясында жазылды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Ania L. Kolonyalizm-Postkolonyalizm / çev. Mehmet Küçük. – İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000. – 320 s.
2. Шпенглер О. Закат Европы. – М.: Мысль, 1993. – 663 с.
3. Kundera M. Bilmemek / çev. Aysel Bora. – İstanbul: Can Sanat, 2020. – 133 s.
4. Deleuze G., Guattari F. Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin / çev. Işık Ergüden. – İstanbul: Sel Yayınları, 2020. – 144 s.
5. Demir F., Arvas H. Minör Edebiyatın Aktüel Bir Panoraması // Turkish Studies - Language And Literature. – 2019. – Vol. 14, Issue 2. – S. 441–456.
6. Платон. Государство / Пер. с древнегреч. А.Н. Егунова. – М.: Академический проект, 2015. – 389 с.
7. Төлтай Ф. Жиль Делюздің ризомдық антиқұрылымы немесе жаңа әдеби сын // [Электронды ресурс]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/zil-deliuzdin-rizomdyq-antiqurylymy-nemese-zana-adebi-syn__24458 (қаралған күні 25.03.2023)
8. Kelleci T. (Post)kolonyal Özne, Arzu ve Siyasal Melezlik. – Ankara: Siyasak Kitapevi, 2023. – 327 s.
9. Yılmaz Z.Ş. Uwe Timm’in Moregna romanı örneğinde Alman edebiyatında postkolonyalizm. – Ankara: Akçağ Yayınları, 2017. – 247 s.
10. «Желтоқсанда «Америка дауысынан» оқылған қазақ өлеңінің сыры» [Электронды ресурс]. – URL: <https://informburo.kz/kaz/zheltosanda-amerika-dauysynan-oylan-aza-len-syry.html> (қаралған күні 30.03.2023)
11. Кенжеев Б. Избранные стихотворения. [Электронды ресурс]. – URL: <https://lib.rmvoz.ru/bigzal/kenzheev/izbr> (қаралған күні 06.04.2023)
12. Молдағалиев Т. Үйретеді кім оған ана тілін. [Электронды ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/15674> (қаралған күні 17.05.2023)
13. Раушанов Е. Біздің егемендік хақында екі ауыз сөз. [Электронды ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/olen/15285-Bizdin-egemendik-haqyn-da-eki-auyz-soz> (қаралған күні 19.05.2023)
14. Кеңшілікұлы А. Жалғыз досым жүрегім. [Электронды ресурс]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/amangeldi-kensilikuly-zalgyz-dosym-zuregim__19024 (қаралған күні 02.06.2023)
15. Медетбек Т. Біз қандай едік? [Электронды ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/olen/30345-Biz-qandai-edik> (қаралған күні 09.06.2023)
16. Robert J.Y. Postcolonialism: An Historical Introduction. – Oxford, UK: Blackwell, 2001. – 530 p.
17. Memmi A. The Colonizer and the Colonized. – Boston: Beacon Press, 1991. – 208 p.
18. Spivak G.C. Madun Konuşabilir Mi? / çev. Emre Koyuncu. – Ankara: Dipnot Yayınları, 2016. – 132 s.
19. Torlak S. Gayatri C. Spivak ile Söyleşiler. Yapısöküm, Postkolonyalizm, Madunluk. – İstanbul, Hayalci Hücre Yayını, 2022. – 184 s.

20. Güngör B. Postkolonyalizm ve Edebiyat Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış. – İstanbul: Nece Yayınları, 2018. – 359 s.
21. Deleuze G., Parnet C. Diyaloglar / çev. Ali Akay. – İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990. – 197 s.
22. Кенжеев Б. Ресей империясының азаматымын. [Электронды ресурс]. – URL: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_bakyt_kenzheev_russian_poet/27338693.html (қаралған күні 06.04.2023)
23. Кенжеев Б. Аз ұлттың тілінде жазу сізді Тәңірдің алдында ақтайды. [Электронды ресурс]. – URL: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/57006/> (қаралған күні: 20.04.2023)
24. Кенжеев Б. Я – патриот России, а не её начальства. [Электронды ресурс]. – URL: https://forbes.kz/life/thoughts/kak_legko_poskolznutsya_na_sobstvennom_proshlom_1/ (қаралған күні 20.04.2023)
25. Marx K., Engels F. Manifesto of the Communist Party [1848]. – Moskow: Progress Publishers, 1952.
26. Toltay F. Türk Dünyası Hikâyelerine Minörvari Bir Yaklaşım // Türk Dünyası Hikâyelerinden Esintiler. – Ankara: Yeşil Kayın, 2023. – S. 9–13.
27. Төлтай Ф. ШЫҒЫС Түркістан поэзиясындағы постколониализм көрінісі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №3(129). – Б. 120–134. <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.09>
28. Farnida R. Postcolonial Mimicry of the Main Character Inrichardc. Morais' The Hundred Foot Journey // Jurnal Pembelajaran Sastra. – 2020. – Vol. 1, №2. – P. 127–145.
29. Ақдәулетұлы М. Біз өлеңді жазушы емес, жасаушыға айналдық. [Электронды ресурс]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/meirhan_akdaulet_biz_olendi_zhazushi_emes_zhasaushiga_ainaldi_k__21227?fbclid=iwar21wkwdnnbyzvedqzxx0v6jefzhoqkrh5pokwadsjvpfbqp-pj1focehqe (қаралған күні 02.06.2023)

REFERENCES

1. Ania L. Kolonyalizm-Postkolonyalizm [Colonialism/Postcolonialism] / çev. Mehmet Küçük. – İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000. – 320 s. [in Turkish]
2. Shpengler O. Zakat Evropy [The Decline Of The West]. – М.: Mysl, 1993. – 663 s. [in Russian]
3. Kundera M. Bilmemek [Ignorance] / çev. Aysel Bora. – İstanbul: Can Sanat, 2020. – 133 s. [in Turkish]
4. Deleuze G., Guattari F. Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin [Kafka: Toward a Minor Literature] / çev. Işık Ergüden. – İstanbul: Sel Yayınları, 2020. – 144 s. [in Turkish]
5. Demir F., Arvas H. Minör Edebiyatın Aktüel Bir Panoraması [An Actual Panorama Of The Minor Literature] // Turkish Studies - Language And Literature. – 2019. – Vol. 14, Issue 2. – S. 441–456. [in Turkish]
6. Platon. Gosudarstvo [State] / Per. s drevnegrech. A.N. Egunova. – М.: Akademicheski proekt, 2015. – 389 s. [in Russian]
7. Toltay F. Jil Delezdin rizomdyq antiqurylymy nemese jana adebi syn [Gilles Deleuze's Rhizomic Anti-Structure or New Literary Criticism]. [Electronic resource]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/zil-deliuzdin-rizomdyq-antiqurylymy-nemese-zana-adebi-syn__24458 (date of access 25.03.2023) [in Kazakh]
8. Kelleci T. (Post)kolonyal Özne, Arzu ve Siyasal Melezlik [(Post)colonial Subject, Desire and Political Hybridity]. – Ankara: Siyasak Kitapevi, 2023. – 327 s. [in Turkish]
9. Yılmaz Z.Ş. Uwe Timm'in Moregna romanı örneğinde Alman edebiyatında postkolonyalizm [Postcolonialism in German literature in the example of Uwe Timm's novel Morenga]. – Ankara: Akçağ Yayınları, 2017. – 247 s. [in Turkish]
10. “Jeltoqsanda “Amerika dauysynan” oqylgan qazaq oleninin syry» [The secret of the Kazakh poem read from “Voice of America” in December]. [Electronic resource]. – URL: <https://informburo.kz/kaz/zheltoqsanda-amerika-dauysynan-oylan-aza-len-syry.html> (date of access 30.03.2023) [in Kazakh]
11. Kenjeev B. Izbrannye stihotvorenia [Selected Poems]. [Electronic resource]. – URL: <https://lib.rmvoz.ru/bigzal/kenzheev/izbr> (date of access 06.04.2023) [in Russian]

12. Moldagaliev T. Uiretedi kim ogan ana tilin. [Who will teach him his mother tongue]. [Electronic resource]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/15674> (date of access 17.05.2023) [in Kazakh]
13. Raushanov E. Bizdin egemendik haqynda eki auz soz. [A few words about our sovereignty]. [Electronic resource]. – URL: <https://bilim-all.kz/olen/15285-Bizdin-egemendik-haqynda-eki-auz-soz> (date of access 19.05.2023) [in Kazakh]
14. Kenshilikuly A. Jalgyz dosym juregim. [My only friend is my heart]. [Electronic resource]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/amangeldi-kenshilikuly-zalgyz-dosym-zuregim__19024 (date of access 02.06.2023) [in Kazakh]
15. Medetbek T. Biz qandai edik? [What were we?] [Electronic resource]. – URL: <https://bilim-all.kz/olen/30345-Biz-qandai-edik> (date of access 09.06.2023) [in Kazakh]
16. Robert J.Y. Postcolonialism: An Historical Introduction. – Oxford, UK: Blackwell, 2001. – 530 p.
17. Memmi A. The Colonizer and the Colonized. – Boston: Beacon Press, 1991. – 208 p.
18. Spıvak G.C. Madun Konuşabilir Mi? [Can the Subaltern Speak?] / çev. Emre Koyuncu. – Ankara: Dipnot Yayınları, 2016. – 132 s. [in Turkish]
19. Torlak S. Gayatri C. Spivak ile Söyleşiler. Yapısöküm, Postkolonyalizm, Madunluk [Gayatri C. Interviews with Spivak. Deconstruction, Postcolonialism, Madness]. – İstanbul, Hayalci Hücre Yayını, 2022. – 184 s. [in Turkish]
20. Güngör B. Postkolonyalizm ve Edebiyat Türk Edebiyatında Sömürgeciliğe Bakış [Postcolonialism and Literature An Overview of Colonialism in Turkish Literature]. – İstanbul: Hece Yayınları, 2018. – 359 s. [in Turkish]
21. Deleuze G., Parnet C. Diyaloglar [Dialogue] / çev. Ali Akay. – İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990. – 197 s. [in Turkish]
22. Kenjeev B. Resei imperiasynyn azamatymyn [I am a citizen of the Russian Empire]. [Electronic resource]. – URL: https://www.azattyq.org/a/kazakhstan_bakyt_kenzheev_russian_poet/27338693.html (date of access 06.04.2023) [in Kazakh]
23. Kenjeev B. Az ulttyn tilinde jazu sizdi Tanirdin aldynda aqtaidy [Writing in a minority language justifies you before God]. [Electronic resource]. – URL: <https://massaget.kz/layfstayl/debiet/57006/> (date of access 20.04.2023) [in Kazakh]
24. Keneev B. Ia – patriot Rossii, a ne eio nachalstva. [I am a patriot of Russia, not its authorities] [Electronic resource]. – URL: https://forbes.kz/life/thoughts/kak_legko_poskolznutsya_na_sobstvennom_proshlom_1/ (date of access 20.04.2023) [in Russian]
25. Marx K., Engels F. Manifesto of the Communist Party [1848]. – Moskow: Progress Publishers, 1952.
26. Toltay F. Türk Dünyası Hikâyelerine Minörvari Bir Yaklaşım [A Minor Approach to the Stories of the Turkic World] // Türk Dünyası Hikâyelerinden Esintiler. – Ankara: Yeşil Kayın, 2023. – S. 9–13. [in Turkish]
27. Toltai F. Shygys Turkistan poieziasyndagy postkolonyalizm korinisi [The Appearance of Postcolonialism in the Poetry of East Turkestan] // Iasauı universitetinin habarshysy. – 2023. – №3(129). – B. 120–134. <https://doi.org/10.47526/2023-3/2664-0686.09> [in Kazakh]
28. Farnida R. Postcolonial Mimicry of the Main Character Inrichardc. Morais' The Hundred Foot Journey // Jurnal Pembelajaran Sastra. – 2020. – Vol. 1, №2. – P. 127–145.
29. Aqdauletuly M. Biz olendi jazushy emes, jasaushyga aynaldyq. [We became creators of poems, not writers] [Electronic resource]. – URL: https://adebiportal.kz/kz/news/view/meiirhan_akdaulet_biz_olendi_zhazushi_emes_zhasaushiga_ainaldi_k_21227?fbclid=iwar21wkwdnnbyzvedqzxx0v6jefzhoqkrh5pokwadsjvpfbqp-pj1focehqe (date of access 02.06.2023) [in Kazakh]